

УДК 35

М.К.ОРЛАТИЙ, А.Є.ВЕЛИЧКО

ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Орлатий Михайло Кузьмович – професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом, доктор економічних наук, професор. Національна академія державного управління при Президентові України.

Величко Алла Євстафіївна – директор зонального науково-дослідного центру «Степагропромпродуктивність», кандидат економічних наук. Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Проаналізовано сучасний стан ресурсного потенціалу сільських територій Дніпропетровської області та її системоутворюючі елементи, які доцільно об'єднувати у природну, економічну, соціальну та управлінську підсистеми.

Ключові слова: поселенська мережа, навколишнє природне середовище, сільське населення, виробнича та соціальна інфраструктура.

Проанализировано современное состояние ресурсного потенциала сельских территорий Днепропетровской области и ее системообразующие элементы, которые целесообразно объединять в природную, экономическую, социальную и управленческую подсистемы.

Ключевые слова: поселенческая сеть, окружающая природная среда, сельское население, производственная и социальная инфраструктура.

The modern being of resource potential of rural territories of the Dnepropetrovsk region and its elements, which it is expedient to unite in natural, economic, social and administrative subsystems, is analysed in the article.

Keywords: settler network, natural environment, rural population, production that social infrastructures.

© М.К.Орлатий, А.Є.Величко, 2012

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну й багатофункціональну систему, здатну до самоорганізації, яка об'єднує природно-географічні та виробничо-господарські зони адміністративно-територіальних утворень у сільській місцевості. Вона характеризується сукупністю особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю тих, хто проживає, і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами виробництва; розвитком соціальної й виробничої інфраструктури; формою зайнятості тих, хто проживає на ній, та іншими рисами.

Ринкове середовище вимагає пріоритетного розвитку сільських територій, оскільки тут реалізуються соціально-економічні інтереси різних статевих вікових груп населення, відносини суспільства і людини, задовольняються матеріальні та духовні їхні потреби, створюються належні умови життєдіяльності. Всі елементи сільських територій доцільно об'єднувати у природну, економічну, соціальну та управлінську підсистеми. Як самостійна система сільська територія включає сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, добробут, соціальну і виробничу інфраструктуру на селі. Основним системоутворюючим елементом виступає сільське населення.

Незадовільні економічні та соціальні умови на робочих місцях і проживання на селі Дніпропетровської області зумовлюють подальше зростання безробіття, активізацію міграційного руху

працездатного населення із сільської місцевості, що разом з депопуляцією прискорює вимирання села, руйнацію сільської поселенської мережі, розпорошеність та низький рівень забезпеченості об'єктами соціального призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми. Проблеми формування ресурсного потенціалу сільських територій ґрунтовно досліджені у наукових працях О.Бородіної, І.Гнибіденка, О.Срмакова, А.Лісового, Ю.Лупенка, М.Маліка, О.Павлова, І.Прокопи, М.Талавири, В.Терещенка, Л.Шепотько, К.Якуби та ін.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та формування ресурсного потенціалу сільських територій Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів дослідження. Ресурсний потенціал сільських територій являє собою джерело і засіб їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу. Існують різні підходи до класифікації ресурсного потенціалу сільських територій. Так, у сучасній науковій літературі вживаються різні категорії потенціалу села, зокрема: поселенський, демографічний, природний, трудовий, кадровий, економічний (виробничий) та соціальний, що характеризують компонентну структуру сукупного потенціалу сільського поселення. Вважаємо за по-

трібно диференціювати їх за походженням, а саме: поселенський, природний, людський, економічний та соціальний.

Поселенський потенціал. Сільська територія являє собою елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність сільських населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень (фермерських та ін.), що знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад. Вона має певні історичні традиції, обряди, звички тощо залежно від характеру зайнятості населення.

Сільський населений пункт – це історично сформований, у кожному конкретному випадку своєрідний соціально-виробничий, культурно-побутовий, а у ряді випадків також адміністративний осередок (центр).

На початок 2011 р. у Дніпропетровській області на території 288 сільських рад налічувалось 1435 сільських населених пунктів, з них 63 селища і 1372 села, в яких проживало 551,1 тис. осіб, або 16,5 % всього населення регіону. У середньому на одну сільську раду припадає п'ять населених пунктів, а середня людність сільського поселення становила 384 особи.

Густота сіл дає уявлення про ступінь насиченості території поселеннями та рівень її заселення. Так, на початок 2011 р. у Дніпропетровській області кількість сіл з розрахунку на 10 тис. сільськогосподарських угідь становила 5,7 од. При цьому чисельність сільського населення становила 16,5% від загальної кількості населення. За 1990–2010 рр. чисельність сільського населення в області зменшилась на 14,2%.

Останнім часом відбувається подрібнення та вмирання малих поселень, що зумовлено соціально-економічними процесами, які відбувались у сільському господарстві в 60-і роки минулого століття. Концентрація аграрного виробництва та його індустріалізація спричинили втрату багатьма невеликими поселеннями виробничих функцій, призвели до звуження виробничої сфери, зменшення потреби у трудових ресурсах. Однак останнє було завуальовано випереджаючими щодо обсягів зменшення зайнятих у сільському господарстві темпами міграційного руху сільського працездатного населення. За таких умов значна частина малих сіл опинялась поза виробничим процесом і навіть без додаткових зусиль була приречена на поступове вмирання.

Кількість сільських населених пунктів, які не мають населення, але не зняті з адміністративного обліку, станом на 1 січня 2011 р. становила 22 села (Зелений Гай, Червоний Садок, Чуриліне, Сорокопанівка, Колгоспне, Нова Балка, Шахтар, Кулябкіне, Олександро-Григорівка, Плоско-Таранівка, Байківка, Ровеньки, Зелений Клин, Золотницьке, Новотроїцьке, Лікнеп, Стародніпровське, Зелене, Вільне Життя, Маяк, В'язівсько-Водяне, Комсомольське). Кількість же населених пунктів, знятих з адміністративного обліку у зв'язку з переселенням жителів з 1 січня 1991 р. по 1 січня 2011 р., становила два поселення (с. Настопіль Преображенської сільської ради та с. Гапоно-Мечетне Покровської селищної ради).

Природний потенціал – це сукупність природ-

но-ресурсного капіталу (матеріальні цінності та їх запаси і ресурси), а також умови навколишнього природного середовища (атмосферне повітря, земельні та водні ресурси, корисні копалини, рослинний і тваринний світ тощо).

Охорона та використання природних ресурсів є однією з найважливіших проблем, які вирішують органи місцевого самоврядування на своїх територіях. Це пов'язано насамперед зі збільшенням кількості і масштабності самих екологічних проблем, усвідомленням їх впливу на стан здоров'я людей, з негативними змінами у водному та повітряному басейнах та іншими несприятливими процесами, що відбуваються в довкіллі й негативно позначаються на якості життя населення.

У 2010 р. в атмосферу Дніпропетровської області надійшло 1,1 млн т забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, що на 15% більше, ніж у 2009 р. Із загальної кількості забруднюючих речовин викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, становили відповідно 103 та 0,7 тис. т. Крім цих речовин, в атмосферу надійшло 22 млн т діоксиду вуглецю (на 20% більше, ніж у 2009 р.), який також впливає на зміну клімату. Від стаціонарних джерел у повітряний басейн області надійшло 933 тис. т забруднюючих речовин, або 82% їх загальної кількості. Від роботи двигунів пересувних джерел забруднення у 2010 р. у повітря було викинуто понад 207 тис. т забруднюючих речовин, майже 90% з яких – від автомобільного транспорту.

На кінець 2010 р. наявність відходів у процесі людської діяльності становила в області 467,1 тис. т (відходів I–III класу), що на 44% менше, ніж у 2009 р.

Для покращення стану навколишнього природного середовища в області протягом 2010 р. підприємствами, організаціями та установами було витрачено 3,4 млрд грн, з яких 71,9% (2,4 млрд грн) – поточні витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією і обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 24,2% (0,9 млрд грн) – інвестиції в основний капітал, направлені на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання устаткування для реалізації заходів екологічного спрямування і 3,9% (0,1 млрд грн) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного устаткування. За 2010 р. було впроваджено 32 повітроохоронні заходи, загальний обсяг витрат за кошторисною вартістю на які досяг 48,6 млн грн.

За рахунок коштів державного та місцевого бюджетів було освоєно 7% капітальних інвестицій і здійснено 1,1% поточних витрат, а основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств – відповідно 93 і 98,9%. Протягом 2010 р. підприємствам, організаціям, установам за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 344,9 млн грн, з них 51,3% – збори за викиди в атмосферне повітря від усіх джерел забруднення, 43,4% – за розміщення відходів, 4,4% – за скиди забруднюючих речовин у водойми. На позо-

ви про відшкодування збитків і втрат, заподіяних у результаті порушення природоохоронного законодавства, та штрафи за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи припадає 0,9% екологічних платежів.

Екологічний розвиток як компонент сільських населених пунктів набуває першочергового значення, будучи індикатором гармонійності існування людини як природної істоти в природі. На території області зустрічаються 144 види тварин, занесених до Червоної книги України. До Європейського Червоного списку відносяться 38 регіональних видів. Сучасна мережа природно-заповідного фонду області становить 116 об'єктів загальною площею 26,2 тис. га, або 0,8% від її площі.

Людський потенціал. Людський потенціал – специфічний і найважливіший з усіх видів ресурсів. Його вивчення має велике значення для оцінки ринку праці й розробки відповідної демографічної, соціальної й економічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості. Він включає процеси природного та механічного руху сільського населення, зміни його загальної чисельності та статеві-вікової структури. Відтворення населення – багатоаспектний складний процес, який можна характеризувати з різних кутів зору.

Дослідження демографічних процесів нерозривно пов'язане з виявленням особливостей демографічного руху, який поділяється на три види: природний, механічний (просторовий) і соціальний. Останній включає багато підвидів, що визначаються на основі виділення соціальних груп за різними критеріями. Демографічний рух поділяється на види та підвиди за причинами, покладеними в їх основу. Для природного руху – це народжуваність і смертність, для механічного – імміграції та еміграції, для соціального – переміщення населення в межах соціуму між окремими соціальними групами.

Демографічна ситуація – важлива складова, що впливає на середньо- та довгострокові плани розвитку як країни, так і окремих регіонів. Складність, багатоаспектність та регіональна специфіка демографічних процесів потребують особливої уваги до їх вивчення.

Чисельність населення Дніпропетровської області на 1 січня 2011 р., за попередніми даними, становила 3336,5 тис. осіб і упродовж 2010 р. скоротилася майже на 19 тис. Природне скорочення населення спостерігалось в усіх містах і районах області. На жаль, показник народжуваності знизився від 11,1 особи на 1000 жителів у 2009 р. до 10,6 особи торік та коливався від 9,4 народжених на 1000 жителів у м. Жовті Води до 12,9 – в Юр'ївському районі.

На Дніпропетровщині за 2010 р. зареєстровано 35,6 тис. новонароджених, тоді як померлих мешканців було в 1,5 раза більше (54,5 тис. осіб). Смертність сільського населення більш ніж на чверть вища від жителів міст та селищ міського типу. Насамперед це пояснюється значною часткою населення похилого віку серед селян. У 2010 р. 22,1 тис. пар чоловіків та жінок зареєстрували шлюб, що на 866 пар менше проти 2009 р. Розірва-

ли ж шлюбні відносини 10,7 тис. пар.

Міграція є одним з головних чинників, які можуть значно вплинути на зміну чисельності населення. Протягом 2010 р. на Дніпропетровщині три-чотири тенденція підвищення міграційної активності населення. Сальдо міграції населення області за 2010 р. мало від'ємне значення, але незначне за обсягом – 28 осіб. Кількість прибулих та вибулих за минулий рік мігрантів майже однакова, відповідно 46,4 тис. та 46,5 тис. осіб. Традиційно більша частина (дві третини) загальної чисельності мігрантів змінили місце постійного проживання на території області, 30,1% – переїхали до інших регіонів України, 3,3% – емігрували.

У 2010 р. більше половини міграційних переміщень у межах держави припадало на м. Київ та сусідні області: Запорізьку, Донецьку, Кіровоградську та Харківську. Мешканцями Дніпропетровщини за зазначений період стали мігранти 54 країн, головним чином з Російської Федерації, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови, Узбекистану, Сполучених Штатів Америки та Ізраїлю. Колишні мешканці області переселилися до 29 держав, віддавши перевагу Російській Федерації, Ізраїлю та Німеччині. Нині збереглися тенденції, характерні для міграційних процесів населення області в останні роки.

На Дніпропетровщині, завдяки перевищенню числа прибулих над вибулими, сальдо міграції збільшилося і становило 120 осіб. Понад дві третини загальної чисельності мігрантів становили мігранти в межах області, 28% – по Україні та 4% – за межі країни. Упродовж останніх років на Дніпропетровщині оселилися мігранти з 40 країн, більше половини з них переїхали з Російської Федерації. Переселилися мешканці Дніпропетровщини до 17 держав, майже третина з яких віддала перевагу Російській Федерації.

В області погіршується стан зайнятості громадян працездатного віку, чисельність яких зменшилась торік на 0,4%, тоді як у цілому по Україні вона зростає також на 0,4%. Натомість упродовж минулого року в області на 10,6% побільшало мешканців, які скористались нагодою поліпшити своє матеріальне становище за рахунок додаткового до пенсії за віком джерела грошових доходів. У цілому по Україні чисельність таких громадян майже не змінилось. Останнім часом рівень зайнятості сільського населення області залишається вищим за середньоукраїнський і в 2010 р. дорівнював 60,1%.

У Дніпропетровській області економічно активного населення у сільській місцевості віком 15–70 років налічувалось 259,9 тис. осіб, з них 241,8 тис. зайняті та 18,1 тис. безробітні.

Економічний потенціал – це сукупність економічних можливостей держави, які можуть бути використані для забезпечення всіх матеріальних потреб (виробництва, оборони, особистих потреб населення та ін.).

Для Дніпропетровської області економічний потенціал аграрного сектора є базовим напрямком розвитку сільських територій. Незважаючи на певне зростання виробництва сільськогосподарської продукції за останні роки, національний аграрний

сектор економіки не подолав кризової ситуації. Обсяги валової продукції у сільському господарстві значно нижчі рівня 1990 р. Ефективність виробництва не забезпечує навіть простого відтворення.

Дніпропетровщина займає вагомe місце в аграрному секторі країни. У 2010 р. частка регіону у загальнодержавному обсязі виробництва продукції сільського господарства становила 6,4%, у тому числі продукції рослинництва – 5,9, тваринництва – 7%. За обсягом виробництва валової продукції сільського господарства область посіла третє місце серед інших регіонів України.

В аграрному секторі області на кінець 2010 р. здійснювали сільськогосподарську діяльність 3684 підприємства різноманітних за формами власності та господарювання, у тому числі 449 господарських товариств, 153 приватних підприємств, 12 виробничих кооперативів, 3010 фермерських господарств, 23 державних підприємств та 37 підприємств інших форм господарювання.

Виробництво продукції сільського господарства у 2010 р. порівняно з 1990 р. зменшилось на 2276,6 млн грн (у постійних цінах 2010 р.) в основному за рахунок скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва на 2222,4 млн грн. Виробництво продукції сільського господарства на одну особу у 2010 р. становило 3690 грн.

Під урожай 2010 р. сільськогосподарські культури було посіяно на площі 1882 тис. га, у тому числі 1110,3 тис. га зернових культур, 562,3 тис. га соняшнику, 49,1 тис. га картоплі та 30,1 тис. га овочів відкритого ґрунту.

Господарствами всіх категорій у 2010 р. одержано 2,7 млн т зерна (включаючи кукурудзу) у вазі після доробки, з них зерна продовольчих культур – 1,4 млн т (на рівні 2009 р.), фуражних зернових – 1,3 млн т (на 7,1% менше). Порівняно з 2009 р. виробництво зерна зменшилось на 3,8%, що зумовлено зниженням урожайності зернових культур (на 0,8 ц/га, або на 3,1%) та площі їх збирання (на 6,1 тис. га, або на 0,6%).

Сільськогосподарськими підприємствами вироблено 1,8 млн т зерна (68,2% від загального валового збору), господарствами населення – 0,9 млн т (31,8%). Урожайність зернових культур в аграрних підприємствах (25,4 ц/га) на 0,4 ц вища, ніж у господарствах населення.

Соняшнику зібрано 855,4 тис. т, показник попереднього року перевищено на 3,3%. Виробництво цукрових буряків (фабричних) скоротилося проти 2009 р. на 15,6% і становило 32,6 тис. т, виключно за рахунок зниження урожайності на 131,8 ц/га. При цьому площа збирання солодких коренеплодів збільшилася на 36,7%. Картоплі накопано 434,7 тис. т, що на 3,5% менше, ніж у 2009 р. Скорочення виробництва картоплі зумовлено зниженням урожайності на 3,8 ц/га. Овочевої продукції зібрано 560,3 тис. т, що на 1% більше проти 2009 р. Загальні обсяги виробництва плодогідної продукції (131,1 тис. т) збільшилися на 21,4% за рахунок зростання урожайності на 18,7 ц/га.

За рахунок скорочення зібраних площ ріпаку (більш ніж на третину) валовий збір зменшився проти 2009 р. на 22,1% і становив 49,6 тис. т.

Під урожай 2011 р. озимі на зерно та зелений

корм, включаючи ріпак, у господарствах усіх категорій посіяно на площі 614,5 тис. га (проти 646 тис. га торік), у тому числі зернові культури на зерно – на 558,3 тис. га (на 2,7% менше), ріпак на зерно – на 54 тис. га (на 23,3% менше).

У галузі тваринництва у 2010 р. обсяг виробництва валової продукції порівняно з попереднім роком збільшився на 3,9%, на сільськогосподарських підприємствах – на 6%, а в господарствах населення зменшився на 1,4%. Частка сільськогосподарських підприємств у валовій продукції тваринництва за останні роки суттєво зросла і у 2010 р. досягла 73% проти 32,5% у 2000 р.

У господарствах усіх категорій обсяги виробництва м'яса (реалізація худоби та птиці на забій у живій масі) порівняно з 2009 р. збільшилися на 5,5%, яєць від птиці всіх видів – на 4,4%; а молока зменшилися на 5,5%. Виробництво вовни залишилося на рівні попереднього року. Господарства населення, якими виробляється 17,7% загального обсягу м'яса, 81,4% молока, 23,8% яєць, більше половини вовни, збільшили виробництво м'яса на 10,4%, яєць від птиці всіх видів – на 0,2, вовни – на 2,9% та зменшили на 6,7% виробництво молока.

На сільськогосподарських підприємствах зросли обсяги реалізації худоби та птиці на забій (у живій масі) на 4,4%, виробництво молока – на 0,2, яєць від усіх видів птиці – на 5,9%, але зменшилися обсяги виробництва вовни на 3,1%. Станом на 1 січня 2011 р. в усіх категоріях господарств Дніпропетровської області поголів'я великої рогатої худоби становило 134,2 тис. гол., у тому числі корів – 80,5 тис., свиней – 582,5 тис., овець та кіз – 58,8 тис., птиці всіх видів – 17727,1 тис. гол. На початок 2011 р. порівняно з початком 2001 р. у всіх категоріях господарств загальне поголів'я великої рогатої худоби скоротилося у 2,9 раза, корів – у 2,4 раза, як позитивний момент слід відзначити зростання поголів'я свиней – в 1,6 раза, овець та кіз – на 14,8%, птиці – в 1,9 раза.

У господарствах населення поголів'я великої рогатої худоби залишилося на рівні відповідної дати 2010 р. Поголів'я корів збільшилося на 0,1%, свиней – на 1,3, овець та кіз – на 7,8, птиці всіх видів – на 1%. Цими господарствами утримувалось 73,2% загального поголів'я великої рогатої худоби (торік – 73,1%), у тому числі корів – 81,5 (81,4%), свиней – 26,1 (28,6%), овець та кіз – 76,9 (74%), птиці всіх видів – 26,1% (26,5%).

Відносно 1 січня 2010 р. на сільськогосподарських підприємствах відзначалося скорочення поголів'я великої рогатої худоби на 0,8%, у тому числі корів – на 0,6, овець та кіз – на 8%. Поголів'я свиней зросло на 14,8%, птиці всіх видів – на 3,4%.

Тенденції, що склалися у виробництві та реалізації продукції сільського господарства, позначилися на фінансово-економічному стані сільськогосподарських підприємств. Сільськогосподарські підприємства області працюють ефективно, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва у 2010 р. становив 28,1% проти 19,1% у 2009 р. Найбільш прибутковим у 2010 р. було виробництво насіння соняшнику – 79,7% (53,3% у

2009 р.), картоплі – 101,1% (проти 48,4% у 2009 р.), овочів відкритого ґрунту – 31,4% (22,6%). У 2010 р. порівняно з 2009 р. зріс рівень рентабельності виробництва зернових культур (13,2% проти 7,8%), плодів (6,1% проти – 5,2%), птиці на м'ясо (10,6% проти – 32,4%), молока (13,8% проти 0,2%). Знизився рівень рентабельності виробництва яєць (14,4% проти 15,9%). Як і в попередньому році, ще більш збитковим стало виробництво великої рогатої худоби на м'ясо (-41,3%), овець та кіз на м'ясо (-52,5%), виробництво вовни (-75,1%). У 2010 р. стало збитковим виробництво цукрових буряків (фабричних) (2,1% проти 21% у 2009 р.) та свиней на м'ясо (-3,1% проти 19,2%).

Соціальний потенціал – це сукупність організаційних елементів соціального середовища, які можуть бути використані у сфері послуг для задоволення сільських жителів різноманітними соціальними потребами. Основу соціального середовища становлять галузі соціально-культурного та соціально-побутового призначення, завдяки яким здійснюється відтворення фізичних і духовних сил особистості.

Сучасна мережа соціальної інфраструктури на селі в області охоплює 326 дошкільних закладів, 428 денних загальноосвітніх шкіл I–III ступенів, 17 сільських професійних училищ, 6 вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації та один вищий навчальний заклад III–IV рівнів акредитації, 64 лікарняних закладів, 230 лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, 500 фельдшерсько-акушерських пунктів, 74 аптеки, 7 станцій (відділень) швидкої допомоги, 74 стадіонів, 512 магазинів роздрібною торгівлі, 144 кіоски, 137 закладів ресторанного господарства, 213 ринків з продажу споживчих товарів, 514 закладів культури клубного типу, два демонстратори фільмів, 469 масових та універсальних бібліотек, 313 культових установ, 410 автоматичних телефонних станцій тощо.

Соціально-культурний розвиток забезпечує вдосконалення духовного світу людини в контексті наближення її до загальноцивілізаційних цінностей. Він проявляється в підвищенні освітнього рівня сільського населення, використанні його творчого потенціалу як виразника історичної самобутності нації.

До основних галузей соціально-культурного призначення належать освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я та соціальне забезпечення, фізична культура, спорт, туризм і відпочинок.

Система освіти. У 2010 р. на Дніпропетровщині на селі функціонували 326 дошкільних навчальних закладів. Протягом 1990–2010 рр. кількість дитячих дошкільних закладів у сільській місцевості зменшилася на 265 од., а охоплення ними дітей становило 32% дітей відповідного віку. Серед функціонуючих дошкільних закладів 20,1% оснащені центральним опаленням або мають власну котельню, 53,5% – забезпечені централізованим водопостачанням, 18,3% – централізованою каналізацією.

Охоплення дітей дошкільними закладами у 2010 р. по районах області свідчить про негативну картину у сільській місцевості – від 8–13 % у Ва-

сильківському та Петриківському районах до 42–55% у Межівському, Криворізькому та Нікопольському районах.

Станом на початок 2011/12 н. р. у сільській місцевості Дніпропетровської області діяло 428 денних загальноосвітніх навчальних закладів з чисельністю учнів 46,7 тис. осіб, у тому числі 0,8% перебували у школах першого ступеня, 10,5 – другого і 87,8 – третього ступеня та 0,9 спеціальні школи. Майже всі вони працювали в одну зміну. Наведені показники стану освітня мережі на селі свідчать, що рівень забезпеченості населених пунктів школами скорочується. За 1990–2010 рр. кількість денних загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася на 53 од. При цьому, якщо заповнюваність учнями початкових шкіл внаслідок їх скорочення збільшується, то у восьмирічних і середніх вона зменшується.

Матеріально-технічна база функціонуючих сільських денних загально-освітніх навчальних закладів, на відміну від міських, знаходиться в значно гіршому стані. Із загальної кількості будівель 24,5% приміщень потребують капітального ремонту.

Підготовка кваліфікованих кадрів для сільськогосподарського виробництва головним чином здійснюється через сільські професійно-технічні училища. У 2010 р. у Дніпропетровській області налічувалось 17 училищ, в яких здобували освіту 5565 учнів. За 1990–2010 рр. їх кількість значно зменшилась. Сільські професійні училища надають освіту з 27 робітничих професій первинної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Серед основних професій можна відзначити такі як робітник фермерського господарства; слюсар з ремонту сільськогосподарських машин; водії автомобілів I, II і III класа (важкі вантажні автомобілі з великою вантажопідйомністю та вантажні автомобілі); тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва; плодоовочівник; оператор комп'ютерного набору; спеціаліст хіміко-бактеріологічного аналізу.

Проте темпи підготовки кадрів для сільського господарства за останні роки значно знизились. Фахівців аграрного профілю в області готують Дніпропетровський державний аграрний університет III–IV рівнів акредитації, 6 коледжів, які забезпечують підготовку фахівців з 12 спеціальностей та 28 спеціалізацій на рівні «бакалаврів», «спеціалістів» і «магістрів» та за 14 спеціальностями на рівні «молодшого спеціаліста».

Культура. У 2010 р. сільське населення Дніпропетровської області обслуговували 514 клубних закладів, 469 бібліотек, 2 демонстратори фільмів. У більшості сіл зовсім відсутні заклади культури, а існуючі знаходяться в аварійному стані та потребують капітального ремонту.

У розміщенні закладів культури серед районів області спостерігається надзвичайно високий рівень диференціації. Так, кількість сільських бібліотек коливалася від 13 од. у Петриківському і Томаківському та 14 од. у Павлоградському і Юр'ївському районах до 32 од. у Солонянському та 38 од. у Новомосковському районах; клубів – від 10 од. у Петриківському до 30 од. у Магдалинів-

ському районах.

Охорона здоров'я. У 2010 р. у сільській місцевості функціонувало 64 лікарняних заклади системи Міністерства охорони здоров'я України міст-кістю на 5,2 тис. ліжок. Крім того, вона включала 230 амбулаторно-поліклінічних закладів та 500 фельдшерсько-акушерських пунктів.

За 1990–2010 рр. кількість лікарняних закладів зменшилася на 45 од. (на 7,1 тис. ліжок), фельдшерсько-акушерських пунктів – на 100 од. Амбулаторно-поліклінічна мережа майже не змінилась. Це зумовлене в основному перепрофілюванням у сільській амбулаторії дільничних лікарень.

У цілому по Дніпропетровській області поширеність захворювань різко збільшилась. Особливо зросли хвороби крові і кровотворних органів та порушення імунної системи (від 146,2 випадки на 100 тис. населення в 1990 р. до 502,4 випадків у 2010 р.), ендокринної системи, розладу харчування та порушення обміну речовин (відповідно від 716,1 до 1081,8 випадків), системи кровообігу (від 2257,7 до 5547 випадків); сечостатевої системи (від 2280,3 до 8284,6 випадків) і т.д.

Фізична культура і спорт. Нині фізкультурно-спортивний оздоровчий комплекс села в Дніпропетровській області включає більш ніж 2 тис. споруд, у тому числі 16 стадіонів, 1319 спортивних майданчиків і площадок 300 спортивних залів, 110 стрілецьких тирів, 1 плавальний басейн, 277 футбольних полів тощо.

Порівняно з 1995 р. загальна кількість спортивних споруд зменшилася, зокрема стадіонів – на 36%, стрілецьких тирів – на 54%, спортивних залів – на 8%. Сьогодні більше половини населених пунктів взагалі не мають спортивних споруд. Один стадіон припадає на 90 сіл, спортивний зал – на 5 сіл. Розвиток галузей соціально-побутового призначення спрямований на задоволення фізичних потреб людини (підприємства торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, транспорту і зв'язку тощо).

Житлове господарство. Останнім часом у сільській місцевості спостерігається тенденція до скорочення введення житла. Так, із загальної кількості будинків у домогосподарствах сільської місцевості Дніпропетровської області 20,4% збудовано включно до 1943 р., 48,9% – за 1944–1970 рр. і лише 30,7% – за 1971–2007 рр.

Сільський житловий фонд Дніпропетровської області на початок 2011 р. становив 14963 тис. м² загальної площі, а забезпеченість житлом у середньому на одного сільського жителя – 27 м², що на 17,3% більше, ніж середня забезпеченість житлом міського населення. Житловий фонд у динаміці постійно збільшується, тобто нового житла вводиться в експлуатацію більше, ніж ліквідується старого, натомість темпи зростання постійно знижуються. У сільській місцевості ці темпи продовжують знижуватись через зменшення будівництва нового житла.

Рівень благоустрою сільського житла здебільшого не відповідає сучасним вимогам. У 2010 р. у сільській місцевості водопроводом було обладнано лише 35,2% житлової площі (у містах – 78,5%), каналізацією – 24,9 (77,3), центральним опален-

ням – 44,9 (79,5), гарячим водопостачанням – 7,4 (57,6), ваннами – 22 (73,9), газом, включаючи скраплений – 87,9 (88,8), підлоговими електроплитами – 0,0% (2,5%). Взагалі сучасний рівень та якість інженерно-технічного облаштування сільського житлового фонду значно поступається аналогічним показникам у містах.

Торгівля та ресторанне господарство. Станом на кінець 2010 р. у сільській місцевості Дніпропетровської області налічувалось 869 об'єктів роздрібно-торгівлі, з них 512 магазинів, 144 кіосків, 213 ринків. Загальна торговельна площа магазинів становить 32 тис. м², а одного магазину – 62,5 м², забезпеченість з розрахунку на 10 тис. осіб магазинами – 9,3 од., торговельною площею – 581 м². Найбільша кількість магазинів у Новомосковському (80 од.), Криворізькому (48 од.) районах, а об'єктів ресторанного господарства у Нікопольському (23 од.), Новомосковському (18 од.) районах.

За останні роки відбувається згортання мережі роздрібно-торгівлі на селі. Цей процес негативно позначається на рівні життя сільського населення, яке не в змозі отримати якісний товар за помірну ціну.

Кількість магазинів роздрібно-торгівлі у сільській місцевості зменшилася від 2430 од. у 1990 р. до 512 од. у 2010 р., або в 4,7 раза, кіосків – від 189 тис. до 144 од., або на 31,2%. На 1 січня 2011 р. мережа ресторанного господарства на селі включала 137 об'єктів, що в 4,8 раза менша, ніж у 1990 р. Роздрібний товарооборот ресторанного господарства у сільській місцевості за 1995–2010 рр. має тенденцію до збільшення і у 2010 р. становив 922 млн грн.

Служба побуту. Побутове обслуговування сільського населення являє собою мережу різноманітних організацій, що надають населенню послуги господарського та побутового характеру і тим самим поліпшують побутові умови життєдіяльності громадян, збільшують їх вільний час. Ця підгалузь як частина сфери обслуговування надає побутові послуги суб'єктами підприємницької діяльності.

Серед асортименту побутових послуг, що надаються сільському населенню Дніпропетровської області, слід виділити такі: забезпечення паливом, пошиття (ремонт) одягу, взуття, ремонт житла, меблів, побутової техніки, хімічне чищення, фарбування одягу, послуги пралень, лазень, перукарень, прокатних пунктів тощо. Мережа закладів цієї сфери в сільській місцевості області складається з 16 будинків побуту, з них 56,3% розташовані у пристосованих будівлях, 25% – потребують капітального ремонту. Крім того, сільське населення області користується послугами 5 лазень, 62 перукарень та 16 пралень. В останні роки занепокоєння викликає тенденція згортання сільської мережі побуту в адміністративних районах області. Закриття побутових підприємств пов'язане, з одного боку, складністю самої організації такого обслуговування в умовах малолюдності та розосередженості поселень, дефіциту та дорожнечі матеріально-технічних ресурсів тощо, а з другого – необхідністю надання послуг соціально незахищеним верствам населення за пільговими тарифами, відшкодування збитків відповідних служб внаслідок діяльності

у специфічних умовах сільської місцевості.

Транспорт і зв'язок. Аналіз сучасного стану транспортного сполучення та шляхів у Дніпропетровській області свідчить, що 2010 р. протяжність автомобільних доріг загального користування становила 9,1 тис. км, автомобільних доріг загального користування місцевого значення – 8,2 тис. км, з них 8 тис. км – удосконалені, 6,8 км – ґрунтові. Проте сучасна мережа доріг не забезпечує нормального сполучення, не завжди сприяє задоволенню потреб сільського населення.

Аналіз статистичних даних свідчить, що загальна кількість основних телефонних апаратів у Дніпропетровській області на 1 січня 2011 р. становила 1014,6 тис. У сільській місцевості їх значно менше, ніж у міських поселеннях, а саме: 73,7 тис. од. Економічна криза в державі, на жаль, створила несприятливі умови для подальшого розвитку сільської соціальної інфраструктури. За останні роки суттєво скоротилась кількість дитячих дошкільних закладів, магазинів і кіосків, підприємств побутового обслуговування тощо. Більше половини сіл не має мінімального набору підприємств повсякденного обслуговування, у тому числі кожне десяте село – жодного об'єкта соціального призначення. Все це відбувається на тлі руйнування системи громадського транспорту, що унеможливило забезпечення селян життєво необхідними послугами.

Висновки та перспективні напрями подальших досліджень. Аналіз ресурсного потенціалу сільських територій Дніпропетровської області та її

системоутворюючих елементів свідчить, що у регіоні не вдалось здійснити структурну перебудову аграрної економіки, яка б забезпечила соціально-економічний розвиток та поліпшення екологічного стану. Загрозовою стала тенденція скорочення чисельності населення у районах області як за рахунок від'ємного сальдо міграцій, так і механічного руху населення, підвищується частка населення старших вікових груп, що призводить до зростання демографічного навантаження на працездатних.

Нині для області характерне звуження бази су для розбудови ефективного соціального забезпечення населення внаслідок тривалої економічної кризи та управлінських прорахунків в умовах трансформації господарських відносин. За сприятливих умов вони можуть бути реалізовані шляхом подолання неузгоджень та неточностей у сфері прийняття та реалізації управлінських рішень, спрямованих на підтримку як аграрного та пов'язаного з ним переробного виробництва, так і розвитку виробництва екологічної сільськогосподарської продукції, зеленого туризму, природоохоронної та рекреаційної діяльності тощо.

Подальший розвиток сільських територій Дніпропетровської області, реформування аграрного сектора економіки на ринкових засадах відкриває можливість ефективнішого використання ресурсного потенціалу його розвитку, вимагає забезпечення повноцінного відтворення складових цього потенціалу, а також досягнення соціальної, політичної та економічної стабілізації в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): моногр. / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін.; за ред. М. К. Орлатого. – К.: НДІ «Укргропромпродуктивність», 2012. – 752 с.
2. Сільське господарство Дніпропетровської області: стат. зб. – Дніпропетровськ: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. – 198 с.
3. Довкілля Дніпропетровщини: стат. зб. – Дніпропетровськ: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. – 85 с.
4. Теорія, політика та практика сільського розвитку / За ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 376 с.
5. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій / За ред. В. К. Терещенка і П. А. Лайка. – К.: Нічлава, 2006. – 264 с.
6. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика: моногр. / К.І. Якуба. – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 362 с.
7. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / М.Й.Малік, М. Ф. Кропивко, О. Г. Булавка та ін.; за ред. М. Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.